

Referentie: Leeuwen, M. van & T. van Haften (2018). Een avondje stappen of nachtelijke escapades? In J. de Jong, O. van Marion & A. Rademaker (red.): *Vertrouw mij! Manipulaties van imago*. Amsterdam: AUP, pp. 141-145. Alle rechten voorbehouden.

Een avondje stappen of nachtelijke escapades?

Maarten van Leeuwen en Ton van Haften

In rechtszaken speelt ethos een belangrijke rol: om haar zaak te winnen, probeert elke partij het eigen ethos te versterken en dat van de tegenpartij te ondermijnen. Om een rechter te overtuigen is het van strategisch belang dat de partijen hun eigen aandeel in de zaak zo positief mogelijk kleuren en het aandeel van de tegenpartij zo negatief mogelijk. Cruciaal daarbij is de vraag of een partij betrouwbaar is geweest en verantwoordelijk heeft gehandeld. Advocaten proberen het antwoord op die vraag vaak te sturen met allerlei subtiele formuleringskeuzes. Dit illustreren we aan de hand van de zaak 'Van Gelder'.

De zaak Van Gelder

Op 7 augustus 2016 kwalificeerde Yuri van Gelder zich in Rio de Janeiro voor het eerst in zijn turnloopbaan voor de Olympische finale. Om dit te vieren ging hij 's avonds naar het Holland Heineken House. Tegen Van Gelder, die de volgende ochtend weer moest trainen met het turnteam, was gezegd geen alcohol te drinken, en hij had zijn coach via WhatsApp toegezegd rond middernacht terug te zijn. Na zijn bezoek aan het Heineken House, waar Van Gelder een aantal biertjes dronk, ging hij zijn kwalificatie elders in Rio verder vieren. Hij keerde daarvan in de vroege ochtend terug in het verblijf waar ook andere turners waren gehuisvest, en die door Van Gelders thuiskomst werden gestoord. De volgende dag werd Van Gelder om 15.00 uur wakker, waardoor hij de geplande teamtraining had gemist. Van Gelder werd vanwege zijn gedragingen door NOC*NSF uit het Olympisch team gezet en meteen naar Nederland teruggestuurd; een ingrijpende maatregel die volgens NOC*NSF noodzakelijk was, omdat Van Gelder de normen en waarden die binnen de Olympische ploeg gelden 'op grove wijze' had overschreden. Terug in Nederland stapte Van Gelder naar de rechter: in een kort geding, dat rechtstreeks werd uitgezonden op televisie, vocht hij de beslissing van NOC*NSF aan, om zo alsnog toegang tot de Olympische finale af te dwingen. Tevergeefs: Van Gelder verloor de rechtszaak.

Betrouwbaar en verantwoordelijk?

In het kort geding dat Van Gelder aanspande, stond de vraag centraal of zijn gedrag tijdens de bewuste nacht in Rio van dien aard was dat het voor NOC*NSF een terechte grond kon vormen om Van Gelder naar huis te sturen. Met andere woorden: handelde Van Gelder in Rio zoals van een betrouwbare en verantwoordelijke olympische sporter mag worden verwacht of niet? De advocaat van Van Gelder, Cor Hellingman, was er alles aan gelegen om de rechter ervan te overtuigen dat die

vraag niet negatief moest worden beantwoord. De advocaat van NOC*NSF, Haro Knijff, was uit op het tegendeel.

Hoe ernstig is het gedrag?

In zijn pleidooi kiest Hellingman zijn woorden zo dat die aansturen op de conclusie dat Van Gelders gedragingen als relatief onbelangrijk moeten worden gezien, terwijl Knijff zijn woorden zo kiest dat de onvermijdelijke conclusie is dat de gedragingen van Van Gelder als onverantwoord moeten worden gekwalificeerd.

Hellingman maakt de stapavond bijvoorbeeld klein door deze te typeren als een ‘avondje’, en door Van Gelders alcoholconsumptie neutraal te typeren als ‘drankgebruik’, of te omschrijven als ‘ontspanning’ – wat een positieve connotatie heeft. Hellingman suggereert verder dat Van Gelder bij zijn terugkeer in het hotel geen geluidsoverlast heeft veroorzaakt, door te stellen dat Van Gelder in de vroege morgen naar binnen ‘sluipt’; volgens Hellingman waren Van Gelders teamgenoten hierover niet boos, maar ‘wellicht ergerden zij zich’. Ook het feit dat Van Gelder de volgende dag tot 15.00 uur in zijn bed ligt wordt op strategische wijze verwoord:

‘Doordat hij zo laat thuis komt moet Van Gelder de verloren *nachtrust inhalen* en *hij slaapt de gehele ochtend*. Hij meldt wel op enig moment, zij het laat, dat hij de geplande training niet zal bijwonen.’

Hellingman spreekt over ‘nachtrust inhalen’ en stelt dat Van Gelder de gehele ochtend ‘slaapt’: dat Van Gelder mogelijk zijn roes lag uit te slapen, wordt met deze eufemismen naar de achtergrond gedrukt. Hellingman stelt bovendien dat Van Gelder de geplande training niet ‘zal’ bijwonen, hetgeen suggereert dat hij daartoe wel in staat was. De keuze voor ‘zal’ verhuult zodoende dat Van Gelder, wellicht vanwege een kater, de geplande training niet *kon* bijwonen.

De ernst van het missen van de verplichte ochtendtraining (die Hellingman typeert als ‘ochtendtraining’ of ‘geplande ochtendtraining’) wordt ook door strategisch gekozen zinsbouw afgezwakt:

‘Hij [Van Gelder] mist één ochtendtraining, maar rust goed uit.’

Door de gekozen zinsbouw wordt de nadruk op dit uitrusten gelegd. Bij een andere zinsbouw was de focus juist op het missen van de ochtendtraining komen te liggen (‘Hij rust goed uit, maar mist één ochtendtraining’.)

Het pleidooi van Knijff laat een heel andere kleuring van de feiten zien. Hij kiest zijn woorden zo dat die de ernst van de gebeurtenissen benadrukken, waarmee hij aanstuurt op de conclusie dat Van Gelders verwijdering uit de Olympische equipe gerechtvaardigd was:

‘Van Gelder heeft herhaalde malen instructies van de turnteamleiding niet opgevolgd. Hij is twee keer spoorloos geweest met alle risico’s van dien. Hij heeft zichzelf in een toestand gebracht dat hij een training vanwege overmatig drankgebruik en nachtelijke escapades niet heeft kunnen bijwonen. Hij heeft telkens wisselende verklaringen afgelegd over zijn gedragingen. Hij heeft tegen alle afspraken in alcohol gedronken, terwijl hij nog in competitie was en een kans op een medaille had. Van Gelder heeft een slechte invloed op het team. Zijn teamgenoten hebben hem kwalijk genomen zijn warrige en gedesorïenteerde gedrag na zijn nachtelijke avonturen en in het verlengde daarvan zijn houding om lak te

hebben aan de regels van het team (...). (...) Van Gelder heeft de normen en waarden die gelden binnen TeamNL op flagrante wijze overschreden.'

Allereerst is het opvallend dat Knijff spreekt van 'nachtelijke escapades': de keuze voor het woord 'escapade' suggereert dat de stapavond nogal een drankgelag is geweest. Ook de keuze voor een meervoudsvorm is interessant: Knijff heeft niet alleen over 'escapades', maar ook over 'gedragingen' en 'avonturen' die tegen de 'afspraken' en 'regels' van het team ingingen, en waarover hij 'wisselende verklaringen' heeft afgelegd. 'Instructies' werden 'herhaalde malen' niet opgevolgd, hetgeen 'risico's' tot gevolg had. Dit veelvuldig gebruik van de meervoudsvorm benadrukt de ernst van Van Gelders gedrag: Knijff benadrukt door zijn formuleringskeuzes dat er sprake is van verschillende vergrijpen en dat Van Gelder daarmee meerdere regels heeft overtreden.

De ernst van de gebeurtenissen wordt hierbij nog verder versterkt door het gebruik van versterkende uitdrukkingen: Van Gelder was niet 'weg' maar 'spoorloos', alcohol nuttigen was tegen 'alle' afspraken in, hij had 'lak' aan de regels van het team, etc. Verder valt het gebruik van de werkwoordtijden op: vrijwel de gehele passage is in de voltooid tegenwoordige tijd geformuleerd (Van Gelder *heeft* ... niet *opgevolgd*, *heeft* wisselende verklaringen *afgelegd*, etc.). In de zin 'Van Gelder heeft een slechte invloed op het team' zien we echter een kortstondige overgang naar de *onvoltooid* tegenwoordige tijd. Door deze zin in de *onvoltooid* tegenwoordige tijd te formuleren, wordt benadrukt dat het incident nadelige consequenties heeft gehad die nog steeds voortduren. Interessant is ten slotte ook dat Knijff stelt dat Van Gelder een training niet heeft 'kunnen' bijwonen: met het modale hulpwerkwoord 'kunnen' wordt gesuggereerd dat Van Gelder niet *in staat was* bij de training te zijn – een suggestie die afwezig zou zijn geweest wanneer Knijff gesteld zou hebben dat Van Gelder 'een training niet heeft bijgewoond'.

Dader of slachtoffer?

De besproken passage uit Knijffs pleidooi bevat ook nog een andere interessante beschrijving: Van Gelder is niet 'in een situatie is gekomen' waardoor hij een training niet kon bijwonen, maar volgens Knijff heeft Van Gelder 'zichzelf in een toestand gebracht' die dit veroorzaakte. Hiermee suggereert Knijff dat Van Gelder zelf verantwoordelijk is voor de ontstane situatie, in plaats van dat de gebeurtenissen worden voorgesteld alsof ze Van Gelder zijn *overkomen*.

In het pleidooi van Cor Hellingman zijn daarentegen juist allerlei formuleringen gebruikt die precies op die laatste conclusie aansturen. Hellingman beschrijft de gebeurtenissen in het Holland Heineken House bijvoorbeeld als volgt:

'Hoewel **hij** [Van Gelder] ook frisdrank bestelde, is hem enkele malen een biertje in de hand gedrukt. (...) Kennelijk is er geen beleid in Holland Heineken House om atleten geen bier te schenken. Op verzoek van zijn gasten (...) begeleidt **hij** [Van Gelder] hen naar hun appartement...'

Van Gelder wordt hier als handelende persoon opgevoerd bij handelingen die zijn ethos niet kunnen schaden ('frisdrank bestellen' en 'gasten begeleiden'), terwijl bij de laakbare handeling 'bier drinken' Van Gelder juist niet de handelende instantie is, maar wordt voorgesteld als iemand die het overkomt: de laakbare biertjes worden hem opgedrongen.

Ook de manier waarop Hellingman beschrijft hoe de beslissing om Van Gelder naar huis te sturen tot stand is gekomen en is uitgevoerd, is interessant. Hellingman stelt dat de coaches van Van Gelder

niet 'in een gesprek' hebben proberen 'uit te vinden' wat er is gebeurd, maar dat er sprake was van een 'verhoor' waarin de coaches Van Gelder 'ondervragen', zonder aan te geven wat er op het spel staat. Hellingman stelt verder dat Van Gelder 'direct' op het vliegtuig wordt gezet: hij 'verlaat' het land niet zomaar, maar 'verdwijnt', 'als een dief in de nacht', doordat hij 'min of meer wordt ontvoerd' en 'onder escorte', 'stante pede', het land wordt 'uitgebonjourd'. Het gebruik van deze hyperbolen sturen aan op de conclusie dat Van Gelder niet zozeer als dader, maar vooral als slachtoffer moet worden gezien.

Tot slot keren we terug naar de eerste zin van het reeds fragment waarmee we onze analyse begonnen:

'Doordat hij zo laat thuis komt moet Van Gelder de verloren nachtrust inhalen en hij slaapt de gehele ochtend. Hij meldt wel op enig moment, zij het laat, dat hij de geplande training niet zal bijwonen.'

Hellingman stelt dat Van Gelder de verloren nachtrust 'moet' inhalen. Door gebruik te maken van het modale werkwoord 'moeten', wordt het uitslapen als een noodzakelijkheid voorgesteld, als iets dat onvermijdelijk is. Bovendien spreekt Hellingman van 'de *verloren* nachtrust'. Ook dit is een interessante formulering: in plaats hiervan had Hellingman ook kunnen zeggen dat Van Gelder 'de nachtrust die hij heeft verloren' moest inhalen. In dat geval zou Van Gelders *handelen* dat het verlies aan nachtrust veroorzaakte, nadrukkelijker onder de aandacht zijn gebracht. In deze passage worden beide besproken formuleringstrategieën van Hellingman (minimaliseren van de ernst van de gebeurtenissen en Van Gelder voorstellen als slachtoffer in plaats van dader) dus in samenhang toegepast.

Besluit

In deze bijdrage hebben we willen laten zien hoe formuleringkeuzes van allerlei aard in rechtszaken worden ingezet om het ethos van partijen te versterken of te ondermijnen. Zeker in rechtszaken lijkt te gelden: 'woorden maken of breken de mens'.

Verder lezen

Een klassieke studie naar strategisch, sturend woordgebruik in rechtszaken is:

- Danet, B. (1980). Baby or fetus? Language and the construction of reality in a manslaughter trial. *Semiotica*, 32(3-4), 187-219.

Twee experimentele studies naar de vraag of de mate waarin iemand schuldig wordt geacht, wordt beïnvloed door (subtiele) formuleringkeuzes, zijn:

- Fausey, C. M. & L. Boroditsky (2010). Subtle linguistic cues influence perceived blame and financial liability. *Psychonomic Bulletin & Review*, 17(5), 644-650.

Een avondje stappen of nachtelijke escapades? – Van Leeuwen & Van Haften (2018)

- Hustinx, L. G. M. M. & E. E. de Wit (2012). Kunnen levendige getuigenissen je achter de tralies doen belanden? Een experimenteel onderzoek naar het effect van levendig taalgebruik op oordelen over schuld bij leken en 'experts'. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 34(3), 213-228.

Een algemeen werk op het terrein van het recht en een retorisch perspectief daarop, is:

- Witteveen, W. (1996). *De geordende wereld van het recht. Een inleiding*. Amsterdam: AUP